

УДК 343.85

Карпенко Євген Миколайович,

заступник начальника Управління міжнародного співробітництва та договірно-правової роботи – начальник договірно-правового відділу Департаменту міжнародного співробітництва та європейської інтеграції МВС України, кандидат юридичних наук (Міністерство внутрішніх справ України)

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ПОТЕРПІЛОМУ ЯК ОДНА З ФОРМ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

У статті досліджено міжнародний досвід відшкодування шкоди потерпілому від злочину. Автором надано характеристику реституції та компенсації шкоди як формам запобігання злочинам, а також визначено проблеми реалізації цього інституту після набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України. З'ясовано, що відшкодування шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням, може здійснюватися у формі реституції, компенсації і сатисфакції, які можуть використовуватися як самостійно, так і в поєднанні. Для визначення форми має значення вибір потерпілого держави.

Ключові слова: відшкодування шкоди, потерпілий, запобігання, злочин, міжнародні норми, реституція, компенсація.

Будь-яке злочинне діяння як юридичний факт посягає на суспільні відносини і є причиною негативних змін у них. У силу об'єктивно існуючої причинно-наслідкової залежності злочинне діяння породжує визначені для кожного його окремого виду шкідливі наслідки, що конкретно виражаються у збитку, який заподіюється об'єктам злочину, охоронюваних як кримінальним, так і іншими галузями права. Саме наслідки злочину є основним елементом його суспільної небезпеки, а їхній характер визначається змістом суспільних відносин, яким даний злочин заподіює шкоду.

Відповідно до ст. 3 Конституції України, «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. В умовах реформування законодавства, зокрема кримінального процесуального, особливо актуальним стає реалізація конституційних положень. Важливого значення набувають захист прав і свобод потерпілого, створення й функціонування системи надійних правових гарантій з метою забезпечення права на правосуддя та судовий захист при здійсненні кримінального провадження.

Разом із тим, як наголошується в міжнародних документах і сучасних зарубіжних дослідженнях, однією з головних проблем, що гальмують реалізацію превентивного потенціалу інституту компенсації шкоди злочину, є проблема визначення орієнтирів у розрахунку розумної і справедливої компенсації за шкоду, заподіяну злочинцем. Крім цієї загальної проблеми, існує і ряд інших проблем. Виходячи із зазначеного вище, вивчення досвіду країн Західної Європи з надання допомоги жертвам злочинів, включаючи систему державних компенсацій і відшкодування збитків, є науково і практично значущим і актуальним [2; 3; 4, с. 33].

Німеччина. У Німеччині питання про державну компенсацію шкоди регулюється Кримінальним кодексом та Законом про відшкодування жертвам насильницьких дій від 1985 р. Держава гарантує особам, яким було завдано шкоду здоров'ю в результаті вчинення проти них умисного насильницького діяння, забезпечення медичної допомоги, пенсії або догляду відповідно до поданої заяви.

Відшкодування за рахунок коштів держави надається потерпілим від умисних насильницьких дій, у тому числі діянь, що мають характер сексуального насильства. Наявність фізичної або психічної шкоди в результаті нападу є необхідною умовою для одержання відшкодування.

Виплати здійснюються незалежно від наявності заяви жертви до органу правопорядку та незалежно від завершення досудового розслідування, адже достатнім є сам факт відкриття провадження.

Право на відшкодування за рахунок коштів держави існує як складова частина соціального права на компенсацію, незалежно від будь-яких претензій жертви щодо отримання відшкодування від самого правопорушника.

Підлягають компенсації витрати: на медичну допомогу; на психічну допомогу; на професійну реабілітацію; на пенсії для інвалідів — потерпілих, якщо працездатність зменшилася внаслідок учиненого діяння; на вартість проведеної фізичної терапії; на поховання; на підтримку сімей потерпілих, що втратили годувальника [5, с. 122].

Австрія. У Кримінальному кодексі Австрії інститут відшкодування завданої злочином шкоди встановлено як апробаційну умову у випадку умовного звільнення від покарання, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, умовного звільнення від відбування примусового заходу, пов'язаного з позбавленням волі у формі вказівки винуватій особі у період строку випробування відшкодувати своїми силами завдану злочином шкоду.

В Австрії також діють державний та неурядовий механізми, які покликані здійснювати виплати потерпілим від злочинів. Так, існує урядова програма, яка надає фінансову допомогу для громадян Європейського економічного простору, які є жертвами злочинів. У цьому випадку компенсація здійснюється Федеральною соціальною службою. Джерелом фінансування її діяльності в цьому напрямі слугують штрафи, які накладаються і стягуються із засуджених осіб.

Крім того, у країні діє «Weisser Ring» — незалежна некомерційна організація, яка надає допомогу і відшкодування жертвам злочинів, у тому числі іноземним громадянам. Джерела наповнення фонду — грошові внески його членів та спонсорська допомога.

Франція. Питання подання компенсації шкоди, завданої потерпілим, у Франції вирішується соціальними органами — Комісіями з відшкодування потерпілим від злочинів, які створюються при кожному місцевому суді. Комісія складається з двох судів і одного спостерігача від громадськості. Французьке законодавство ґрунтується на принципі повного відшкодування шкоди.

Відповідно до положень Кримінального кодексу Франції, підлягають відшкодуванню: а) шкода, завдана внаслідок застосування до особи насильства, що мало фізичний чи сексуальний характер; б) витрати на лікування та втрату доходу (втрату працездатності); в) втрата на утримання внаслідок смерті потерпілого годувальника [4, с. 36].

Бельгія. Заходи допомоги потерпілим від злочинів у Бельгії визначені в Законі «Про податки та інші заходи» від 1 серпня 1985 р. У цьому Законі передбачена глава II розділу III під назвою «Державна допомога потерпілим від насильницьких злочинів».

У Бельгії існує спеціальний фонд, з якого потерпілі від злочинів отримують грошове відшкодування від держави. Фонд фінансується Міністерством юстиції. Рішення про надання допомоги схвалюється Комісією з допомоги потерпілим від насильницьких злочинів.

Відшкодуванню самому потерпілому підлягає: моральна шкода, що призвела до тимчасової або постійної непрацездатності; медичні витрати, у тому числі на протези, препа-

рати тощо; тимчасова або постійна інвалідність; втрата або скорочення доходів унаслідок тимчасової або постійної непрацездатності; етична шкода тощо.

Якщо особу злочинця встановлено, потерпілий повинен спочатку спробувати отримати відшкодування від нього через подання цивільного позову.

Нідерланди. Однією з перших країн, яка ратифікувала Європейську конвенцію про відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів, є Нідерланди. Ці питання врегульовані кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством, а також Законом про посилення становища потерпілого у кримінальному провадженні від 2009 р.

Потерпілий може звертатися із вимогою про відшкодування шкоди як на стадії досудового розслідування, так і під час судового провадження. У випадку припинення провадження, потерпілий має право звертатися із позовом у порядку цивільного судочинства.

У Нідерландах існує Фонд відшкодування шкоди від насильницьких злочинів [4, с. 34], створений у 1976 р., і діє на підставі Закону про фонд відшкодування шкоди від насильницьких злочинів 1975 р.

Велика Британія. У Великій Британії виплата відшкодування з боку держави потерпілим від будь-яких насильницьких злочинів здійснювалася за спеціальною Програмою відшкодування шкоди потерпілим від злочинів 1961 р. та порядку цивільного законодавства.

Закон про кримінальну юстицію 1988 р. надав Програмі відшкодування шкоди потерпілим від злочинів більш високого статусу. Під нею розуміється шкода, завдана або самим злочинцем, або діями, пов'язаними із затриманням чи пробою затримання злочинця або підозрюваного, а також із запобіганням чи спробою запобігання злочину та допомогою, наданої констеблеві.

Право на відшкодування мають: особи, яким у результаті одного або декількох серйозних злочинів завдано шкоду, мають право на її відшкодування з боку держави; відшкодуванню підлягає шкода, заподіяна злочинами, які мають наслідком арешт підозрюваного; відшкодування здійснюється потерпілому у випадках, коли завдана будь-яка шкода.

Крім того, у Великій Британії існує Служба відшкодування завданої злочинцем шкоди. Вона керує спеціальним фондом, який створений для надання відшкодування потерпілим від злочинів навіть неістотної шкоди, що не підпадає під затверджені тарифи загального порядку [5, с. 127].

Швейцарія. У цій країні існує державний фонд підтримки потерпілих від злочинів, за діяльність якого відповідає спеціальне управління Міністерства юстиції. Питання відшкодування шкоди в країні врегульовується законами. Відповідно до їх положень, потерпілою від злочину може визнаватися особа, на яку було спрямоване протиправне діяння, і так само особа, яка стала потерпілою в результаті такого діяння, чи якій було спричинено шкоду, хоча злочинні дії на неї не спрямовувалися.

Компенсації підлягають: медичні витрати; витрати на ремонт чи придбання слухових апаратів і одягу, окулярів, пошкоджених у результаті злочину; витрати на госпіталізацію; дохід, втрачений за час вимушеної непрацездатності; витрати на підтримку родини загиблого і осіб, які перебували на його утриманні; витрати на поховання тощо.

Законодавство не визначає основні джерела фінансування. Одним із них виступають обов'язкові внески обвинувачених у вчиненні злочину, за який потенційно може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі і штрафи, передбачені у кримінальному провадженні.

Фінляндія однією з перших в Європі ухвалила спеціальний закон про відшкодування завданої злочинцем шкоди. У Фінляндії не існує спеціального компенсаційного фонду і допомога потерпілим від злочинів виплачується Державним казначейством. Фінський закон характеризується широким колом випадків, за яких потерпілий має право на відшкодування. Закон передбачає можливість компенсації потерпілим усіх видів особистої шкоди та шкоди, завданої майну внаслідок учинення будь-яких злочинів. Потерпілим відшкодову-

ються витрати, пов'язані з непрацездатністю, лікуванням та подальшим медичним обслуговуванням, інвалідністю, втратою одягу, певних предметів тощо.

Якщо потерпілий вмирає, закон визначає категорії осіб, які мають право на компенсацію. Це можуть бути один із подружжя, або неповнолітні діти, яким відшкодовуються витрати на догляд за дітьми, похорони жертви, компенсується моральна шкода, пов'язана із втратою близької людини.

Естонія. Відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок учинення злочину, відповідно до законодавства Естонської республіки здійснюється як шляхом державних виплат, так і в порядку кримінального провадження із застосуванням медіаційних процедур. Питання державного відшкодування потерпілим від злочинів регулюється Законом «Про допомогу потерпілим».

Відшкодування повинно виплачуватися, якщо потерпілий отримав серйозне ушкодження здоров'я, розлад здоров'я тривалістю не менше шести місяців або помер у результаті вчинення насильницького злочину щодо нього. Сума відшкодування визначається на основі оцінки завданої майнової шкоди внаслідок учинення насильницького злочину [6, с. 60].

Щодо можливості відшкодування шкоди, завданої потерпілому шляхом застосування медіаційних процедур, то це питання врегульовується положеннями Кодексу кримінальних процедур. З 1 січня 2007 р. Кодекс передбачає можливість укладення договору між потерпілим і обвинуваченим, де визначається сума шкоди, яка підлягає відшкодуванню та строки його виконання. У випадку порушення такого договору про примирення чи невиконання його умов, у тому числі щодо строків і сум відшкодування, кримінальне провадження щодо особи може бути відновлено.

В Естонії відсутній спеціальний фонд відшкодування потерпілим від злочинів. Особливістю є віднесення питання відшкодування потерпілим від злочинів до відання Департаменту соціального страхування, а не Міністерства юстиції. Після виплати Департаментом соціального страхування право вимоги до особи, винуватої у спричиненні шкоди, переходить до держави — у розмірі суми, сплаченої як відшкодування.

Чехія. У правовій системі Чехії захист прав потерпілих від злочинів, у тому числі відшкодування шкоди, завданої їм унаслідок вчинення карного діяння, регулюється положеннями Кримінального кодексу, Кодексу кримінального провадження і Закону про жертв кримінальних діянь від 2013 р.

Потерпілий має право на відшкодування: збитків (компенсація витрат на лікування, вартості пошкодження автомобіля, викрадених предметів, витрат, завданих непрацездатністю); моральної шкоди; вартості безпідставного збагачення, що було отримано злочинцем унаслідок вчинення ним кримінального діяння щодо окремої особи. Держава надає відшкодування, яке включає суму втраченого доходу і доведені витрати на лікування, а також витрати на поховання у випадку смерті потерпілого. Однією з обов'язкових умов для отримання відшкодування з боку держави є своєчасне подання заяви про вчинення злочинного діяння до поліції, що стало наслідком необхідності здійснення щодо правопорушника розшукових заходів.

При вирішенні питання про можливість надання фінансової допомоги з боку держави враховується поведінка потерпілого під час учинення кримінального діяння (тобто з'ясовується, якою мірою поведінка потерпілого була віктимною), чи погодився давати свідчення у кримінальному провадженні [7, с. 155].

Основною проблемою державної компенсації завданої злочином шкоди є фінансування таких виплат. Зазвичай для цього держави створюють спеціальні компенсаційні фонди. На сьогодні такі фонди функціонують майже в усіх країнах Європи, Канади, Австралії, Японії, Нової Зеландії. У цих країнах ухвалені відповідні закони, що передбачають право потерпілих на державну компенсацію завданої злочином шкоди, а також шляхи примирення потерпілого з обвинуваченим, професійну медичну і психологічну допомогу жертвам злочинів [8, с. 31–32].

Створення та належне функціонування фонду відшкодування потерпілим від злочинів здатне посилити соціальну захищеність людини, оздоровити моральний стан суспільства та підвищити авторитет держави, її органів правопорядку.

У державах-членах Ради Європи створення фондів відшкодування розпочалося ще у 1960-х роках. У 1974 р. Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив Резолюцію (77) 27 про відшкодування потерпілим від злочину. Відповідно до її положень державам-членам рекомендувалося забезпечити державне відшкодування потерпілим або особам, які знаходяться на їх утриманні, від умисних насильницьких злочинів у випадках, коли відшкодування неможливо надати іншим засобом.

Згодом у 1983 р. був ухвалений основний документ Ради Європи у цій сфері — Європейська конвенція про відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів, яка ратифікована більше ніж 25 державами [9, с. 6–7].

Резолюція та Конвенція базуються на концепції соціальної солідарності і справедливості, суть якої полягає у наступному: оскільки окремі особи знаходяться в більш уразливому матеріальному становищі, ніж інші, вони мають право на отримання відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок учинення проти них злочину, за рахунок усього суспільства.

В Україні до цього часу були спроби законодавчого врегулювання цього питання. Так, у 1993 р. Верховна Рада України ухвалила Постанову № 2931-ХІІ «Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю» [10], у пункті 6 якої зазначалося розглянути питання створення Фонду відшкодування збитків громадянам, які потерпіли від злочинів та зловживань владою». Проте у 1996 р. зазначений пункт цієї Постанови втратив чинність.

У 2004 та 2010 рр. на розгляд парламенту також вносилися проекти законів, які передбачали створення в Україні спочатку Фонду потерпілого, а згодом — Фонду відшкодування шкоди. Однак відповідні закони не були ухвалені. І сьогодні правова система України все ще характеризується низьким рівнем захисту права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої внаслідок учинення насильницького злочину.

Досвід європейських держав свідчить про необхідність ухвалення окремого закону, яким буде врегульовано процедури, підстави, умови, механізми і джерела виплат державою коштів потерпілим від насильницьких злочинів.

Відшкодування потерпілому за рахунок державних коштів може здійснюватися, якщо злочин є: умисним; тяжким або особливо тяжким; насильницьким (особливо сексуальне насильство); що прямо спричиняють тяжкі тілесні ушкодження або розлад здоров'я; насильство може бути і у випадках психологічного впливу (здійснення погроз), що спричинило тяжкі травми або призвело до смерті.

Держава повинна надавати відшкодування на користь потерпілих від насильницьких злочинів, у тому числі тим особам, які померли, або яким було завдано суттєві ушкодження при спробі запобігання злочинам, чи при наданні допомоги органам влади у спробі припинити злочин, або затримати злочинця, або допомогти потерпілому.

Суми відшкодування повинні покривати щонайменше наступні види шкоди: витрати на реабілітацію фізичних та психічних травм; витрати на ліки та госпіталізацію; втрату заробітку; на утримання (у випадках, що стосуються утриманців померлого); витрати на поховання.

Відшкодування потерпілому (або його утриманцям) від насильницьких злочинів здійснюється державою незалежно від того, чи був знайдений та/або засуджений злочинець.

Держава зобов'язана підвищувати інформаційну обізнаність суспільства про існуючі можливості відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких злочинів. Ця інформація повинна бути надана потерпілому після його першого звернення до уповноваженого органу влади (поліції, прокуратури, суду). Крім того, законодавчого врегулювання потребує питання випадків, коли держава, відшкодувавши потерпілому шкоду від насильницького

злочину, отримує право регресної вимоги до особи, винуватої у вчиненні такого злочину [7, с. 156].

У разі створення в Україні Фонду відшкодування потерпілим від злочинів, спеціальними джерелами його фінансування можуть стати:

а) відрахування з державного бюджету частини сум, які одержані від реалізації конфіскованого майна засуджених осіб, від сплати штрафів за адміністративні та кримінальні правопорушення;

б) суми від спеціального мінімального податкового збору (збір при укладенні певних видів страхових договорів);

в) добровільні внески юридичних і фізичних осіб.

За своїми функціями і завданнями зазначений фонд може належати до системи органів соціального захисту, але не виключається і варіант створення такого фонду при Міністерстві юстиції України [11].

Обов'язковим елементом роботи Фонду повинна бути участь представників громадськості, волонтерських рухів, правозахисних організацій, адвокатської спільноти, окремих небайдужих громадян в його органах правління для того, щоб розподіл коштів був прозорим і справедливим, відповідав меті і принципам Європейської конвенції про відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів від 24 листоп. 1983 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів: Указ Президента України від 28 груд. 2004 р. № 1560/2004. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004>.
4. Нор В. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення. *Право України*. 2013. № 11. С. 32–41.
5. Черноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: монографія. Київ, 2012. 448 с.
6. Джужа О. М. Роль міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 5. С. 59–67.
7. Абламський С. Є. Окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, у кримінальному судочинстві. *Право і безпека*. 2012. № 3 (45). С. 154–159.
8. Форитор Т. М. Проблеми забезпечення прав потерпілого в кримінальному процесі: порівняльно-правовий аналіз. *Адвокат*. 2010. № 12 (123). С. 31–36.
9. Банчук О. А., Малишев Б. В., Саїдова З. М. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство: посібник. Київ, 2015. 97 с.
10. Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю: Постанова Верховної Ради України від 26 січ. 1993 р. № 2931-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
11. Кучинська О. П. Проблеми реалізації прав потерпілих в кримінальному судочинстві. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 9. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaa/2010-4/10koppks.pdf>.

Карпенко Евгений Николаевич,
заместитель начальника Управления международного
сотрудничества и договорно-правовой работы –
начальник договорно-правового отдела
Департамента международного сотрудничества
и европейской интеграции МВД Украины,
кандидат юридических наук
(Министерство внутренних дел Украины)

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА ПОТЕРПЕВШЕМУ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

В статье исследован международный опыт возмещения вреда потерпевшему от преступления. Автором охарактеризованы реституции и компенсации вреда как формы предупреждения преступлений, а также определены проблемы реализации этого института после вступления в силу нового Уголовного процессуального кодекса Украины. Выяснено, что возмещение вреда, причиненного международно-противоправным деянием, может осуществляться в форме реституции, компенсации и сатисфакции, которые могут использоваться как самостоятельно, так и в сочетании. Для определения формы имеет значение выбор потерпевшего государства.

Ключевые слова: возмещение вреда, потерпевший, предотвращение, преступление, международные нормы, реституция, компенсация.

Karpenko Yevgen Mykolayovych,
Deputy Head of the Department for International Cooperation and Contract-Legal Work – Head of the Contract-Legal Department of the Department for International Cooperation and European Integration of MIA of Ukraine,
Candidate of Law Sciences
(Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF COMPENSATION THE VICTIM'S DAMAGE AS ONE OF THE FORMS OF CRIME PREVENTION

The article deals with international experience of compensation the victim's damage of the crime. The author presents the characteristics of restitution and compensation of damage as one of the forms of crime prevention and the problems of implementation of this institute after the entry into force the new Criminal Procedural Code of Ukraine. It is found out that compensation of damage caused by an internationally wrongful act can be carried out in the form of restitution, compensation and satisfaction which may be used both independently and in combination. Choosing the form of compensation is important the choice of the victim's state.

Key words: compensation of damage, victim, prevention, crime, international norms, restitution, compensation.

Надійшла до редколегії 28.03.2018